

RÁDULY JÁNOS

AZ 1873. ÉVI KOLERAJÁRVÁNY EMLÉKEZETE KIBÉDEN

I. Az emberiséget a távolabbi meg a közelebbi múltban gyakran fenyegették azok az ijesztő járványos betegségek, amelyeknek a nép sem tényleges okát, sem biztos megelőzését, sem pedig hatékony gyógymódját nem ismerte, s amelyek épp ezért akadálytalanul pusztították egész vidékek, országrészek és országok lakosságát, míg csak ki nem tombolták magukat és erejük alább nem hagyott. Különösen két ilyen járvány: régen a pestis, utóbb pedig a kolera tartotta rettegésben az emberiséget.

A mi tájainkon az úgynevezett ázsiai kolera először 1831-ben ütötte föl a fejét, utoljára pedig 1891-ben szedte áldozatait. E két emberöltőnyi időszakban legsúlyosabb formája az 1872–73. évi kolerajárvány volt.

A járvány kibédi lefolyásáról Péterfi László kéziratos monográfiájában találtam néhány sort. Eszerint a múlt század „... legszomorúbb emlékezetes járványa az 1873. évi kolera, amikor néhány hónap leforgása alatt 240-en hálnak meg. [...] Alig volt család, amelyik ne gyászolt volna valakit. A szájhagyomány olyan esetről is tud, amikor az apa a fiával reggel egészségesen szántani indult a mezőre, s pár óra múlva az arra menők már mindkettőt a barázdába esve, megszederjesedve, holtan kapták. A temetőben ennek az időnek a szomorú emlékét őrzi a Koleradomb.”¹

Mivel a falu lélekszáma az 1870-es népszámlálás adatai szerint 2128 volt, a halottak száma felülmúlta a 11,27%-ot.

Péterfi hivatkozása a szájhagyományra nem véletlen: a falu kivételesen gazdag népmondaanyagának gyűjtése közben az utóbbi három évben a „korelá”-ról magam is sorozatnyi történetet jegyeztem le. Mivel a járvány óta több mint százöt év telt el, kortárs túlélő ma már természetesen senki sincs: az adatközlők egytől egyig a második vagy harmadik nemzedék tagjai, ezért a szüleiktől, nagyszüleiktől hallott történetek – a szájhagyományozás törvényszerűségeinek megfelelően – a mondaképződés különböző fokozatait képviselik. A népi emlékezetben ma még eléggé elevenen élnek: téli estéken, múltidéző beszélgetések közben a járványról szóló történetek is el-elhangzanak. Ennél fogva gyűjtésük aránylag könnyen ment, sőt – amint alább látni fogjuk – a legidősebb adatközlők tudásából még egy-egy kis mondafüzérre is futotta.

Más a helyzet a negyedik-ötödik nemzedéket képviselő fiatalok körében. Némelyikük szintén tud ugyan a járványról, de elmondására már alig vállalkozik: ahhoz az öreghez utasítja a gyűjtőt, akitől a történetet maga is hallotta.

A mondaváltozatok többségét magnetofonszalagról jegyeztem le, *A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata* szerint. Könnyebb olvasás végett, valamint nyomdaműszaki okokból mindössze az *ou*, *öü* és *éi* ereszkedő jellegű kettőshangzók jelölését mellőztem.

Alább a mondaváltozatok elmondóik életkorának csökkenő rendjében sorakoznak. Mindenik mondát adatközlőjének neve, zárójelben életkora, valamint a gyűjtés ideje zárja. A legutolsónak a foglalkozása nap-számos, a többi mind földműves.

1. *Mikor vót a korelajárvány, hát az a korela ojan betegség vót, hogy még reggel semmi baja nem vót az embernek, napközbe rosszul lett, s estére meg is hótt. Akkor minden második-harmadik háznál betegek vótak. Mondták az öregek, hogy hoztak jel valami orvosfélét Makfalváról, hogy nezze meg a betegeket, gyógyítsa meg őket, de mikor viték haza, hát a két falu között az orvos is meghótt. Ült a szekérbe, s úgy hótt meg; amég levitték vóna Makfalvára.*

László János (86). 1988. aug. 3.

2. *A Koreladombról hallottam, hogy oda temették el a korelásokat. Sokan meghaltak, azt már nem tudom, hogy mennyien, de ha eppeg fele nem is hótt meg a falunak, de harmadánál több. Egy nap temettek négyet, ötöt is. Szekérre rakták s még aznap eltemették. Muszáj vót, ojan vót akkor a parancs, hogy temetni kellett rögtön a korelásokat; hogy a járvány szűnjön meg. Mer ragájos betegség vót. Úgy mondták, hogy nyáron, nyár közepin ütött ki. Hogy mejik évbe vót, azt már nem tudom bizonyoson. Rég vót.*

Ugyanaz, mint előbb.

3. *Van a Szarka kútja, annak jó vize vót, mer amikor vót a korelajárvány, hát az öregek kitapasztalták, hogy aki abból a kútból ivutt, az megmaradt; aki abból a Szarka kútjából ivutt. Még most is megvan ez a kút, ott van, ahol az út menyen ki Szilas vőgye felé. Ha átmenyünk a hídon, hát vannak valami egerfák, bokrok, s ott van most is az a kút. A tetejin van az út, ott járnak el szekérrel. Még most is jó a vize, iható. Mondom, hogy amejik korelás beteg kévánta a vizet s abból a kútból ivutt, hát az életbe maradt. Ezt az öregek beszélték el.*

Ugyanaz, mint előbb.

4. *1873-ba jött bé, hogy az emberek kezet fogták egymással; mer addig még ritkán járt a kézfogás. Így beszélték. A malomból ment az asszony haza, vitt egy kicsi lisztet, s meghalt; hirtelen halt meg, korelába. Akkor ez járvány vót. Aztán mikor vége lett a korelának, hát az emberek mind kezet nyújtottak egymásnak:*

– Na jó, hogy legalább felkőttél, s még élünk.

Kezet fogták egymással.

Deák Andrásné Farkas Berta (80). 1985. jan. 30.

5. *Azt mondta Imre Balázs, hogy ott, a falu végén, ahol Árpád tanító bácsiék laknak, ott kívül vót egy régi, ősi ház. S annak a gazdájához sok cigányok jártak dógozni. Elmentek kapálni, s ahogy a pászmát elfogták, hát a kapa nyelin mind megháltak. Szekérrel kellett hazavigyék*

őköt. Nem is haza vitték, vitték egyenesen ki a temetőre. Nagy korela vót 73-ba.

Ugyanaz, mint előbb.

6. Az én nanyóm is beléesett a korelába. Akkor született egy leánykája. Nem ment bé senki hozza. Még az ura se; hogy nehogy a betegség elragadjon. S hogy nanyóm beteg vót, hát szonnyas vót. Az ura bevitte, a ház közepibe letette a korsó vizet, s kiment. Nanyóm felkőtt, s mikor ivutt vóna a korsóból, elejtette a korsót, s eltörött. Akkor valahogy az ágyba felmászott. A leánykát nem vót miből már szoptassa. Az úgy elszopta az ujját, hogy vékonyra. Mégis megélt. Nanyóm is megélt. Víz nélkül vót, s jobban lett. Pedig ott az egész szomszédság meghalt.

Mikor osztán megszűnt a korela, akkor aztán köszöntek az emberek egymásnak, hogy

– Jó reggelt! Felkőttél?

S nyújtottak egymásnak kezét. Így lett a kézfogás. Így mondta nanyóm, attól fogva jött bé osztán nagyba, hogy kezét adták egymásnak.

Ugyanaz, mint előbb.

7. Ezt már édesapám beszélte, hogy 1873-ba korela vót; egész Erdéjbe, a falvakba. Egy báránybőrös ember valami báránybőrököt hozott bé valahonnét, más vidékről. S azokkal a bőrökkel a korelát elhozta.

Úgy, hogy három hónapok alatt Kibédnek 375 halottja vót a korelába. Édesapám mondta, hogy egy belsőseget birtokostól ki lehetett venni öt pengőér, hét pengőér, annyi vót a halott, s annyi ház maradt üresen.

Az orvosi tudomány akkor ojan vót, hogy a faluvégekre ijesztőköt állították, hogy a csoma bėjő éjjel s a kutakból iszik, s azáltal lesz a korela. Az ijesztőt ojan rongyokból csinálták né, mint a mezőn az ijesztőt, a madárijesztőt: emberalakba. Mind a két faluvégin, hogy a csoma ne jöjjön bé.

Az emberek egy része elkeseredésibe ivutt:

– Igyunk, komám, igyunk, mer hónap úgyis meghalunk!

Ötöt-hatot vitték ki naponta a temetőbe, édesapám így beszélte. Vót négy erős legény, aki feszt ásta a gödröt. A vén Pandónénak az apját tiszta élve eltemették, mer halálkém akkor nem vót, háláibíró. Ő meghótt, elaludt, s belétették a koporsóba. Mikor a temetőn levették a szekérről s letették a gödör mellé, a halott kezdte a koporsót kopogtatni. S vót ojan ember a gödörösók között, aki mondta, szakítsák fel a koporsót. Az egyik csendőr nem hagyta. Közél menni nem vót szabad a tömegnek, nem vót szabad. Csak ötöt, a halottat vitték. Mondta az egyik csendőr:

– Nem szabad felszakítani a koporsót – azt mondja –, tegyék bé a gödörbe. Nem időzünk avval. Tegyék hamar, mer sokat kell még hozunk. Az időt nem lehet húzni.

Így eltemették élve.

Másnap osztán mikor megint temettek, hát a koporsót felszakították a gödörösók. Megnezték, hasra vót fordulva a halott, s a keze fejiről a húst mind lerágtá; kinyába.

Aztán akkor lett a halálkém, hogy a halottat egy huszonnégy óra alatt nem szabad eltemetni, mer meg kell vizsgálja a halottkém. Ilyen halottkém már a mi időnkbe is vót, most már jelenleg nincs ojan. Vót egy ember, s mikor valaki meghalt, aztot kellett odahíni, s meghallgatta a szívet, hogy dobog-e vagy alszik, s osztán kiállította a papírt, hogy igenis meg van halva. Avval osztán mehettek tovább jelenteni, hogy halott van. Ezt az embert hitták úgy, hogy halottbíró, halottkém. Na ijen vót.

László Vencel (78). 1985. jan. 23.

8. Már jó nagy gyermek vótam, mikor nállunk az öregek elbeszéltek ezt-azt, s én a begyembe szedtem. Dósa Mihálynak az anyja beszélt vót el, hogy az ő anyja szoptatós vót az egyik gyermekivel. Gyengélkedett, s azt gondolták, hogy ő is korelás. A férje nem mert bémenni hozzá, félve tette bé az ablakon a vizet, egy csésze vizet. De csak úgy, félve. Mikor az asszony a csésze után nyúlt, hát kénjába el is dőjtötte a vizet. Nem tudott inni belőlle. Na de az asszony megmaradt a kicsivel, s az ember, aki félve nyújtotta bé a vizet, az meghótt; a férje, korelába. Ijen világ vót akkor; amikor vót a korela.

Ugyanaz, mint előbb.

9. Lapos Cserébe s a Padháton régebb cserjés legelő vót. Mondta édesapám, hogy tizenkét esztendő gyermekek vótak, s oda jártak a legelőre a marhákkal. Vót egy ember, az igazgatta a gyermekeket, hogy merre térengessék az állatokat. Hát egy szép napon nem ment oda ki az az ember. Mondták a nevit, hogy ki vót, de elfelejtettem. Valami János vót. Édesapámék mind tanakodtak gyermekekül, hogy mér nem jó János bácsi?

– Majd megtudjuk, ha hazamenyünk – mondták.

De János bácsi ojan vicces ember vót, hogy az ostorral egyet csatintott, s egyet rugott utánna.

– Na – azt mondja – én már elrugtam a korélát.

Hát amikor hazajőnek a gyermekek, hallják, hogy már el is van János bácsi temetve, mer a korelával kivitték a temetőre. Meghótt, s vitték is mindjár. Valamijen koporsót hamar összeütöttek gyalulatlan deckából, belétették az öreget, s már vitték is el. Nem vót arra idő, hogy mesteremberrel csináltassanak koporsót. Hamar eltemették.

Ugyanaz, mint előbb.

10. 1873-ba vót a nagy korela, akkor 390 halott történt három hónapok alatt. Felnöttek s gyermekek; sok gyermek. Hát itt a mostani temetőbe, ahogy menyünk kifelé az ösvenyen, út is vezetett kifelé, hát ott mindjár van az a domb, hát azt Koreladombnak mondják. Azt úgy híjják, hogy Koreladomb. Úgy nyáridőbe vót a korela, 1873-ba. Kora ősszel vót, augusztusba s szeptemberbe. Úgy hogy Madaras Jóskának az apja beszélte, hogy el vót tiltva, nem szabadott enni egy gyümölcsöt se. A határból se. Sehol semmit. De hát ugyi, úgyis meghaltak. Aki meghalt, már azon a nap temették is el. Ahogy meghalt, már ott vót a sze-

kér, feltették a hóttat, s már vitték is ki a temetőre. Ezt a Koreladombot akkor tőtötték meg hóttakkal. Hát mit gondol, ugyi, 390 halott, az sok vót. Hát ojan családok vótak, teszem azt, mint Madaras Daninak az apójok, azt is úgy hitták, hogy Madaras Dani. Úgy, hogy megháltak apja, anyja, csupa a három kicsi gyermek maradt meg. Úgy igazán. László József (78). 1985. nov. 24.

11. Hát mondom, László apóék kapáltak Dósa sűrűbe, László József vót az is; a két nagyobbik gyermekkel, Józsi bátyámmal s Ferenc bátyámmal. Ugyi, Józsi bátyám vót egy ojan tizenhat éves, Ferenc bátyám ojan tizennégy éves. Kapáltak ott, s nanyó elvitte az ételt, az ebédet. Mer régebb nem úgy vót, ugyi, hogy kávézunk s teázunk. Levágtunk egy darabocska kenyeret, ha vót, s avval mentünk már a mezőre. Na, hogy nanyó elvitte az ebédet, hát még kapált is, ugyi, ettek a többiek, s utánna még kapáltak. Segített nanyó is. Eccer osztán azt mondta nanyó:

– Ej, te apja, nem jól érzem magamot.

– Ó, menj el – azt mondja apó –, hát ha nem érzed jól magad, menj haza.

Eljött haza, s abba a hejbe lefeküdt. Rosszul érezte magát, s abba a hejbe meghótt. Akkor osztán szaladták utánnok, apóék után, hogy né:

– Gyertek, mer anyátok meghótt.

Na akkor szaladtak haza, s még azt mondta bátyám, hogy a leányka, a kicsi leányka, úgy, ahogy nanyó le vót feküdvé hanyatág, hát a kicsi leányka szopta az anyját. S még három évet élt utánna.

Na aztán csak azér mondom, hogy apó gondolkozhatott, hogy a hét kicsi gyermekkel mit tegyen. De nem vót baj, mer még leányt vett el feleségül. Mikor újra megnősült, még leányt kapott. S felnőttek a gyermekek.

Ugyanaz, mint előbb.

12. Édesanyámék beszéltek, hogy a korelajárvány idején az emberek szőrfonalat, gyapjúszőrfonalat kötöttek az ujjukra. A testükre is kötöttek. Azt mondták, hogy akkor megmaradnák; nem támadja meg őket a korela. Mer a gyapjúszőrfonáltól fél a hálál. Azt már nem tudom, hogy megháltak vagy nem haltak.

S azt is mondták, hogy senki nem mert bémenni a házba, hanem a macskának vót a likja, így mondjuk, kolcslik, s osztán ott bénéztek a szomszédok, hogy hát még valaki él benn? Az ajtót nem zárták bé suhutt, hogy ha meghálnák, hát lehessen bémenni.

Deák Gergelyné Mátyus Lina (75). 1985. szept. 21.

13. Amikor vót a nagy korelajárvány, hát kevés ember maradt. Akik megmaradtak, azok mentek, s fogták egymással kezét, s örvendtek, hogy még találkoztak. Így került ez a kézfogás a korela után. Akkor még szerették az emberek egymást. Örvendtek, hogy még vannak. Így beszéltek a régiek.

Ugyanaz, mint előbb.

14. *Zakariás Zsuzsa* nanyó magyarázta, hogy a szülei marhapásztorok vótak, akkor künn vót a Temető utcába a pásztorház. S akkor vót a nagy korelajárvány. Az anyjék elmentek, elhajtották a marhátot, s a fakartyát a vízzel eldugták; mer ezelőtt ojan fakartyába tartották a vizet. Azér dugták el a vizet, mer a gyermekek mind betegek vótak. Zsuzsa nanyó valahogy lemászott az ágyról, kiment az udvarra, s addig kereste azt a fakartyát, ameddig megkapta. Ojan szonnyas vót, hogy mind, kiitta belőlle a vizet. S az a sok víz kihajtotta belőtte a betegséget, a korelát. A többi testvérei, hogy nem tudták vizet inni, hát azok mind megháltak, ő egyedül megmaradt. Ezt akkor magyarázta, mikor még iskolás leánykák vótunk, a harmincas évek elejin; már több mint ötven éve.

Bíró Elekné Orbán Ida (67). 1988. aug. 2.

15. *Azt is mondták a régiek, hogy a nagy korelajárvány után hozták bé azt, hogy a halottat tartani kell két-három napig, hogy nem szabad eltemetni. Mer a járványkor megtörtént az, hogy eltemették a korelás embert, s hát másnap, mikor vitték az új halottat, hát kibontották a sírját, s meg vót fordulva, másként vót, mint ahogy eltemették. A keze össze vót rágva s a haja ki vót tépve. Ugyi, kénjába, mer nem vót egészen meghalva, s úgy temették el. Aztán akkor jött bé az, hogy meg kellett vizsgálni minden halottat, hogy él-e vagy meghótt. Két-három napig meg kellett tartani.*

Ugyanaz, mint előbb.

16. *Ennek a Bébinek, Dósa Bélának az apja mesélte nekünk, hogy mikor vót a korelajárvány, hát a háztól kivitték a halottat a temetőbe. Akkor ő beteg vót, otthon maradt. Vett egy fakanalat, egy rongyot tektet réja, ledugta a torkán, s addig mind ott mozgatta azt a kanalat, hogy a torkán a daganat kifokadt. Megszabadult a betegségtől, s így ő életbe maradt. A többi testvérei egyrésze megháltak.*

Ugyanaz, mint előbb.

17. *Az öregek mondták, hogy mikor vót a korelajárvány, hát a sok halottat el kellett temetni. De a halottaknak a temetőbe nem napnyugatra tették a fejüköt, hanem napkeletnek. Így evvel elűzték a korelát.*

Majlát Lídia (50). 1986. szept. 17.

A továbbiakban arra próbálok választ adni, hogy a járvány valós tényeitől elindulva, de azoktól egyre jobban távolodva, a visszaemlékezések egy jó évszázad múltán a mondaképződés milyen fokozatait képviselik² (zárójelben a mondák sorszámaival).

A járvány pontos évét a hét adatközlő közül csak három tudta megjelölni (4, 7, 10). A többiek nem nyilatkoztak róla, illetőleg egyiküknél az időpont már a feledés mélyébe merült, holott a maga 86 éves életkorával időben ő állott legközelebb az eseményekhez: „Hogy mejik évbe vót, azt már nem tudom bizonyoson. Rég vót” (2).

A halottak számáról szintén csak hárman nyilatkoztak, de mindeniük legalább másfélszer többet mondott a tényleges adatnál. Érdekes,

hogy ketten közülük pontos számot véltek tudni: a 7. monda szerint 373, a 10. szerint 390 áldozata volt a járványnak. A hozzávetőleges adat ezeknek is többszöröse, szintén a legidősebb adatközlőtől: „...ha eppeg fele nem is hótt meg a falunak, de harmadánál több” (2).

A járvány évével és áldozatainak számával együtt halványult el a köztudatban az áldozatok neve is. A mondák többségében személyek szóba sem kerülnek (1, 2, 3, 5, 12, 13, 15, 17). A 4. mondának „az asszony”, az 5-nek „sok cigányok”, a 9-nek pedig „egy ember” a hőse. („Mondták a nevit, hogy ki vót, de elfelejtettem. Valami János vót.”) A név szerint szóba kerülő szereplők mind az adatközlők közvetlen környezetéből – családjából, rokonságából – kerültek ki: „az én nanyóm” (6); „a vén Pandóné” (7); „Dósa Miháj anyjának az anyja” (8); „Madaras Daninak az apójok, azt is úgy hitták, hogy Madaras Dani” (10); „László apóék” (11); „Zakariás Zsuzsa nanyó szülei” (14); „Dósa Bélának az apja” (16). Jellemző, hogy az 1. monda orvosának neve is feledésbe merült, holott ő hivatásánál fogva is, különös halála miatt is a járvány egyik „fősze-replője” volt.

A hirtelen-váratlan halálesetet tárgyaló mondák (1, 5, 9, 11) azért valóságosak, mert a kolera, kellő lappangás után, egyetlen nap alatt is képes volt végezni áldozataival.

A túlélés lehetőségeiről a vélemények megoszlanak, sőt részben egymásnak ellene mondanak. Így a 3. monda szerint a Szarka kútjának vize megvédett a ragálytól, a 14. mondában pedig a hősnő egy egész kártya vizet ivott meg, s „az a sok víz kihajtotta belőle a betegséget a korelát”. Ezzel szemben a 6. meg a 8. monda szereplői épp azért maradtak életben, mert nem jutottak vízhez, sőt drámai módon mindketten maguk döntötték fel – véletlenül – a vizesedényt, amidőn a kórtól elgyengülve utána nyúltak. Érdekes, hogy a két ellentétes vélemény egyike sem kizárólag a képzelet szüleménye. A fertőzött víz ugyanis a ragály egyik terjesztője volt, tehát könnyen a vízivók halálát okozhatta. Másrészt, mivel csak ásványvizet, valamint fertőtlenített vizet volt szabad fogyasztani, a Szarka kútja a maga természetes tisztaságával talán megfelelt az egészségügyi követelményeknek.

A 10. monda a gyümölcssevéstől óvott; ez a motívum is a korabeli orvosi tanácsok egyikét őrzi, ugyanis tilos volt nyers gyümölcsöt enni.

A 16. monda hőse úgy menekült meg a haláltól, hogy „vett egy fakanalat, egy rongyot tekert réja, ledugta a torkán, s addig mind ott mozgatta a kanalat, hogy a torkán a daganat kifokadt”. Itt két mondatípus kontaminációjával lehet dolgunk, ugyanis a szóhagyomány a kolérát a torokgyíkkal (diftéria) keverte össze.

A 7. és 13. monda szerint a járvány szomorú tanulságai alapján vált kötelezővé, hogy temetés előtt a „halálkémnek, halottkémnek vagy halottbírónak” kellett megállapítania a halál biztos beálltát.

Egy másik szokás, a 4, 6. és 13. monda szerint, a járvány elmúta után, a kézfogás gyakoriság lett. Ez a motívum szintén az egyik orvosi tilalom feloldására vezethető vissza, ugyanis a kézfogás terjesztette a betegséget.

A valóság tényeitől mindinkább távolodva, azok a hagyományok, amelyek a járvány kitörésének okát, valamint megszüntetésének lehető-

ségét magyarázzák, már egészében hiedelmekkel vannak átszőve, tehát az úgynevezett hiedelemmondák körébe tartoznak.

A 7. mondának az a föltevése, miszerint a járványt „egy báránybőrös ember” hozta volna valahonnan a bőrökkel, az elképzelhető lehetőségek egyike, ám annál inkább a képzelet szülte ugyanabban a mondában a „csuma”, amint éjjel vizet iszik a kutakból (vagyis megfertőzi az ivóvizet) s ezáltal a járványt elindítja, ugyanakkor azonban rongyokból formált bábja, a két faluvégen felállítva, meg is tudja akadályozni a betegség bejövetelét a faluba.

Nyelvjárásainkban a *csuma* a *pestis* jelentésű román *ciumă* átvétele,³ vagyis a megszemélyesített betegségdémonok egyike. Grynaeus Tamásnak a *Néprajzi Lexikon*ban közölt *csuma*-szócikke szerint „a nagy európai pestisjárványok után (17. sz.) talán a kolerát és diftériát is jelentette”. A Kárpát-medence, valamint a környező területek népeinek hiedelemvilágában – részint általános, részint sajátos vonásokkal felruházva – egyaránt ismeretes.⁴ Kibéden ujjnyi nagyságú emberkének képzelik, s amelyik kapu előtt sepreget, ott halott lesz a háznál.

Grynaeus szerint „a rá vonatkozó bukovinai és moldvai csuma-hagyomány igen gazdag”, Bihari Anna katalógusában viszont a *K) Betegségdémonok* című fejezet a pestisről és koleráról együttesen mindössze négy hiedelemmondát sorol fel.⁵ Ezekre alapul Dömötör Tekla szűkszavú összefoglalása is hiedelem-monográfiájában.⁶ Ilyen körülmények között a kibédi gyűjtőmunkának egy ritka hiedelemmondát sikerült felszínre hoznia.

Érdeemes megjegyezni, hogy e monda adatközlője idős kora ellenére is elhatárolta magát a csuma-hiedelemtől, s azt a korabeli orvostudomány felfogásának minősítette: „Az orvosi tudomány akkor ojan vót.”

Végül két további szöveg szintén a hiedelemmondák számát gyarapítja. A 12. szerint az újra vagy a testre kötözött „gyapjuszórfonal” óvta meg az embereket a járványtól, a 17. szerint pedig a halottak megfordításával vetettek véget a járványnak. Az az eljárás, hogy a halottakat állítólag nem arccal napkeletnek, hanem napnyugatnak helyezték nyugalomra, a hiedelemvilág számos más megtévesztő praktikájával együtt ezúttal a kolera megtévesztésére, terjedésének irányvesztésére szolgált. Grynaeus említi a szokás egy más változatát: pusztinai adat szerint kolerajárvány idején a halottat hasával lefelé tették a koporsóba.

II. A kibédi kolerajárványnak egykorú megörökítője is akadt, fennmaradt ugyanis Orbán József 1873–1879 között írt *Verses Könyvecskéje*. A „könyvecskére” a 38 éves Orbán Lajosné Bíró Margit hívta fel figyelmét 1985 januárjában. Jelenlegi tulajdonosa a Marosvásárhelyen élő, 66 éves Deák Endréné Orbán Ilona, aki testvérétől, a Kibéden lakó 64 éves Bíró Elekné Orbán Idától kapta. Az ő közvetítésével jutottam hozzá kölcsön, hogy lemásolhassam; szívességükért itt is köszönetet mondok.

A füzet mérete 10x15,5 cm. Csak felső borítója van meg, kívül a következő címmel: *1876-ba Verses Könyvecske*. Összesen 35 levelet, vagyis 70 lapot tartalmaz. Legelső levele üres, lapszámozása is csak a második levélen kezdődik. 2–17. lapján egyazon kéztől származó, fekete tintával írt versek vannak. Hátrább, néhány üresen hagyott levél után,

ételreceptek, valamint sírfelirat-szövegek következnek. Ezeket később írhatták be a füzetbe, mert más kéztől származnak.

A kézirat összesen tizenhárom verses szöveget tartalmaz. Három közülük: a 3–5. a kolerajárvány eseményeit örökíti meg. Ezek betűhíven a következők:

Az 1873 dik év Augusztus Gyászos hónapjáról vagy a Pestisről Orbán Josef által

*Ezer nyoltz száz hetven háromban mikor Irának
Epen másodikán Augusztus hónapjának
Mikor ez nagy tsapás közinkbe bé sujta
Sokaknak házokra nagy bánatot hajta
Váratlan korela hol szálást verhete
Azon házból szinte mindent kikergete
Első vágásával 9[-et] úte le
enek mind etzere szakat meg élete
etzere kilentzet sirba temetének
hol sok számos könyek sűrűn tsepegének
Ekor huzni kezdé a halál kaszáját
Négy hétig fojtatá kegyetlen prédáját
Egyheről a gazdát más hejről gyermeket
Tizen kettőt tsák egy harang szo temetet
Rémitő a tsapás ritka is halani
Hogy egy háztol mindent el tudjon hajtani
De oljan elég van hol sok árva gyerek
Apa s anya nélkül, szüntelen kesereg
Rég ígért tsapását most már kiöntöte
Meljel rég a Juda népit fenyegete
Mint szolgál az ember Aszerint fizetik
Ha adig vétkezet most meg büntetetik*

*

*Gyászverseim 2 gyermekem haláláér
Irot ver 1873ba An*

1

*Reménységem vitorlája
El dőlt s nintsen ki táplálja
El hunytak szép gyermekeim
Nem mulnak el keserveím*

2

*Két szép kis gyermekem vala
Kivolt reménységem fala
Ők voltak Gyönörűségem
Okozák kedvetlenségem*

3

*Imár akár mere járjak
Örömt nits kitől várjak
Nintsen bumba vigasztalom
Fájdalmimban meg orvoslom*

4

*Gyászba borult mi szép vala
Hogy Szép gyermekim meg hála
Pusztán hagyták örömitől
Mint a tarlot a Kévéből*

5

*Latom ez világi öröm
Hamar lesz keserű úröm
Nints semi boldogság ebe
Most esmerem keservembe*

6

*Böls Salamon rég mondota
Velem meg bizonyitota
Hogy minden tsak mulandoság
Tiszta hijábavalóság.*

7

*Sok ember tsak vagyonába
Bizik nagy gazdagságába
Pedig nints semi öröme
Átok szitok az érdeme*

8

*Aki rosz gyermeket nevel
Az mindég nagy terhet emel
De a jó gyermek nevelés
Az Istentől Áldást nyerés*

9

*Mivel szegény ember voltam
Vagyonomba nem bizhatam
Örvendetem gyermekimbe
Ügyes okos beszédjibe*

10

*De az Isten rendelése
Igy volt az urnak végzése
Meg kell nyugodni hát ezen
Versem It ezel végezem*

11

*Meg nyukszom rendeléseden
Uram szent s bölcs végzésiden
Ezér Szent neved ditsérem
Most és mind öröké Ámen*

1873ba Más rész első vers

1

*Augusztus hetedkén mikor a nap kele
Akor Jöve gyermekimre az halál szele
Tsendes Álmod közöt hozá halálos kinjait
Demár Látom nints maradás már engem hagy it*

2

*Oh halálnak sujto Keze Mér jövéel ide
Hogy több szép gyermekimet nem adod ide
Látom hogy Könyhulatást adsz gyermekim heljet
Halálomig sirni fogok a sírja felet.*

3

*Mindég szomorúan járok tsak a bánatok
Kinozák az én szivemet s Könyet hulatok
Almam sokszor köny váltja fel s azal virasztok
Hogy tsak voltak már nintsenek a szép magzatok*

4

*Titkon kesergek hogy engem senki ne lesen
Gyermekim siratásáér ki ne nevesen
Nints ki megvigasztalhatná ezen fájdalomom
Jézus te légy az orvoslom drága barzsamom.*

Bíró Elekné visszaemlékezése szerint „nekem Orbán József a déd-nagyapám vót, vagyis édesanyámnak a nagyapja. Földműves ember vót, ott lakott, ahol Orbán Józsefné Farkas Sára lakik. Itt is van eltemetve a faluban, a Csillagtető mellett Sásvápába, az úgynevezett Szilveszterek temetőjibe. Hogy mennyi iskolát járt, azt már nem tudhatom.”

A fennmaradt „könyvecske” alapján feltételezhető, hogy csak néhány osztályt végezhetett, szövegei ugyanis eléggé gyakorlatlan írástudóról tanúskodnak; csekély iskolázottságú, a népköltészetet ismerő népi verselő lehetett.⁷ Egykorú versei néhány pontos adattal, főként pedig személyes élményekkel és érzelmekkel színezik, gazdagítják a járványnak a mondatakból kirajzolódó képét, mivel azonban nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, a versek elemzésétől eltekintünk.

JEGYZETEK

¹ Péterfi László: *Kibéd. Református Egyházunk múltja*. Monográfia-vázlat. Gépirat, 1969. 143.

² A mondataképződés hasonló folyamatát vizsgálta legutóbb Faragó József: *Bihari népmondák a Halley-üstököséről*. NyIrK. XXIX(1985). 51–55.

³ Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton Gyula–Péntek János–Vő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Buk. 1977. 111.

⁴ Román alakjáról összefoglalóan legutóbb Vulcănescu, Romulus: *Mitologie română*. Buc. 1985. 320.

⁵ Bihari Anna: *Magyar hiedelemmonda katalógus*. (Előmunkálatok a Magyar-ság Néprajzához, 6.) Bp. 1980. 53.

⁶ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Bp. 1981. 104. *Betegségde-monok*.

⁷ A témáról bővebben Takács Lajostól: *Históriások, históriák*. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) Bp. 1958; *Occasions et débit de récitations épiques populaires chantées sur des événements d'actualité*. Acta Ethnographica IV(1955). 419–442; *A históriások alkotásmódja*. Ethn. LXVII(1956). 225–240.